

УДК 37.035.91+794.088.6

Андрій Семенов,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри теорії і
методики фізичного виховання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ З ВИХОВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ РУХЛИВИХ ІГОР

У статті розглянуті нові підходи до виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор. Визначено групу теорій лідерства, яка найбільш повно відповідає основним принципам педагогіки співробітництва. Окреслено коло основних ідей і принципів, на яких ґрунтується особистісно-орієнтоване виховання лідерів. У структурі лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку виокремлено взаємопов'язані критерії вихованості лідерських якостей.

Ключові слова: лідер, виховання, гра, принцип, ідея.

В статье рассмотрены новые подходы к воспитанию лидерских качеств у младших школьников средствами подвижных игр. Определена группа теорий лидерства, которая наиболее полно соответствует основным принципам педагогики сотрудничества. Очерчен круг основных идей и принципов, на которых основывается личностно-ориентированное воспитание лидеров. В структуре лидерских качеств детей младшего школьного возраста выделены взаимосвязанные критерии уровня воспитания лидерских качеств.

Ключевые слова: лидер, воспитание, игра, принцип, идея.

New approaches to education of leader's qualities by means of mobile games are considered in the article. A group of theories of leadership that in the most complete way corresponds to the basic principles of pedagogical cooperation is defined. The circle of basic ideas and principles on which personally oriented education is based is defined. In the structure of leader's qualities of primary school children interrelated criteria of upbringing leader's qualities are allocated.

Key words: leader, education, game, principle, idea.

Постановка проблеми. Нові підходи до виховання, які під впливом процесів оновлення суспільно-політичного життя країни з'явилися у середині 80-х років ХХ ст., стали альтернативою пануючому на той час нормативному підходу. Засновники «педагогіки співробітництва»

(Ш. Амонашвілі, І. Іванов, С. Лисенкова, В. Шаталов та ін.) сформулювали основні принципи, застосування яких у педагогічній практиці уможливило перехід від соціально-орієнтованого виховання до виховання особистісно-орієнтованого. Застосування цих принципів є актуальним на всіх етапах навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моделі виховання, побудовані на засадах гуманізму та дитиноцентризму, в останні роки інтенсивно розробляються в Україні (І. Бех, В. Кузь, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.). У системі початкової освіти особистісно-зорієнтований підхід став базовим при розробці і впровадженні Державного стандарту початкової загальної освіти [4].

Мета статті: вивчити теоретичні засади експериментально-дослідної роботи з виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із відомих сьогодні теорій лідерства, ціннісні теорії (Р. Грінліф, О. Кудряшова, Сюзен і Томас Кучмарські, Г. Фейрхольм, К. Ходжкінсон та ін.) за своєю філософією є найбільш близькими до принципів дитиноцентризму і гуманізму. На пріоритет цінностей служіння як детермінанту взаємодії людини і суспільства вказує І. Бех: «Особистісно-орієнтоване виховання спрямоване на реалізацію сутнісної природи суб'єкта, якій відповідають цінності служіння, коли головним життєвим ставленням виявляється любов до інших людей. Це дозволяє людині виходити за межі своїх актуальних, наявних можливостей. Спрямованість виховного процесу на цінність служіння заперечує цілковиту орієнтацію на цінність соціальних досягнень і володіння. ...Таким чином, за цінності служіння про людину можна говорити як про вільну особистість, яка свідомо обирає свій життєвий шлях» [2, с. 42]. Отже, для нашого дослідження базовими є ціннісні теорії лідерства.

При організації всіх етапів нашого експериментального дослідження ми керувались положенням, сформульованим І. Бехом про те, що «...особистісно-орієнтоване виховання принципово виключає ситуації, коли намагання вихованця досягти певних виховних цілей не помічаються, зате будь-яка його похибка викликає яскраво виражене незадоволення, підкреслюється його невідповідність тим чи іншим суспільним нормативам, навіть якщо, що дитина не така, якою хотіли б її бачити дорослі» [2, с. 42]. Одними із основних ідей і принципів, на яких ґрунтується особистісно орієнтоване виховання і які ми визначили для себе за провідні, є:

- ідея виховання дитини без примусу (повне виключення із переліку використовуваних педагогічних методів методів примусу до навчання – центральна точка педагогіки співробітництва);
- ідея свободи вибору (для того, щоб діти відчували себе

співробітниками педагога у навчанні, треба, де тільки можна, надавати їм можливість вільного вибору, свобода вибору є найкращим шляхом до розвитку творчої думки);

– ідея самоаналізу (одним із головних елементів виховання є колективний аналіз загальної роботи: кожна справа обов'язково має бути проаналізована всіма її учасниками, інакше робота вважається незакінченою, адже коли учні знають, що їх праця буде оцінена не тільки вчителем, а й усім колективом, вони поведуться гідно і працюють набагато старанніше);

– ідея співпраці з батьками (передбачається відкрите і довірливе ставлення дітей до дорослих – у школі і в сім'ї. Для цього потрібні не єдині вимоги, як прийнято говорити, а товариські стосунки з дітьми в сім'ї);

– ідея особистісного підходу (замість підходу індивідуального, який на практиці важко здійснити повною мірою, пропонується застосування особистісного підходу до дитини, при якому кожен учень відчуває себе особистістю, відчуває увагу вчителя особисто до нього).

– принцип наступності і послідовності (на всіх етапах роботи з виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор передбачається, що виховання дитини відбуватиметься в зоні найближчого розвитку за допомогою достатньо великих та пов'язаних між собою блоків інформації);

– принцип природовідповідності виховання (під час виховання у молодших школярів лідерських якостей має бути врахована цілісність природи дитини, а також її індивідуальні, вікові й національні особливості).

– принцип співпереживання (формування у дитини здатності до емоційного переживання проблем оточуючих її людей).

Рівень вихованості лідерських якостей особистості досить важко визначити і обчислити через складність взаємозв'язку між свідомістю і поведінкою дитини молодшого шкільного віку, між розвитком її власних поглядів і засвоєнням нею різних форм суспільного досвіду, між розвитком природних здібностей і впливом із зовні. Для того, щоб ця оцінка була достовірною та об'єктивною, вона повинна бути зроблена на основі таких загальних критеріїв і показників, за допомогою яких можна оцінити рівень вияву особистісної якості за характером поведінки або діяльності [13].

У роботі при визначенні критеріїв та показників оцінки рівня вихованості лідерських якостей у молодших школярів ми керувалися положеннями, сформульованими Д. Алфімовим («Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості у сучасній загальноосвітній школі») [1], С. Коробко («Робота психолога з молодшими школярами») [6], Г. Люблінською («Учителю о психологии младшего школьника») [8], О. Уманським («Педагогічне супроводження дитячого лідерства») [13], а

також системою критеріїв якісної оцінки ефективності виховних заходів, яка представлена у дослідженні І. Івлієвої («Методолого-теоретические основы оценочно-критериальной системы многоуровневой профессиональной подготовки») [5].

У структурі лідерських якостей дітей молодшого шкільного віку ми виокремили такі взаємопов'язані критерії вихованості лідерських якостей у молодших школярів: а) когнітивний (формування системи знань та уявлень про категорію «лідерство»); б) мотиваційно-ціннісний (мотивація привласнення основних ідей та постулатів ціннісного лідерства); в) діяльнісний (здатність виявляти лідерські якості під час ігрової діяльності). Критерій – одна з основних ознак, мірило для визначення, оцінки, класифікації чого-небудь [11, с. 567]. У нашому дослідженні він є максимальною умовною «одиницею виміру» вихованості лідерських якостей та несе в собі сукупність основних ознак, що розкривають норму, вищий рівень вихованості відповідної групи якостей особистості.

Зазначимо, що питання про виокремлення критеріїв сформованості лідерських якостей у сучасній психолого-педагогічній науці має полемічний характер. Зокрема, О. Скрипниковим виокремлено такі критерії вихованості лідерських якостей: відповідність особистісних мотивів лідера суспільним, суспільно корисна активність, здатність до створення оптимального психологічного клімату в групі, прагнення особистості до домінування [10]. На думку ж Г. Кудашова, такими критеріями є лише особистісний критерій та критерій професійної підготовки. Е. Лук'янчиков [7] вказує на існування двох критеріїв: внутрішньої суб'єктивної психологічної готовності до лідерства, складниками якої є когнітивна, мотиваційна і діяльнісна готовність, та критерію реалізації лідерських якостей (виконавських, інтелектуальних, комунікативних та ін.) у зовнішній діяльності.

На нашу думку, найбільш повною є система критеріїв та показників ефективності педагогічного супроводу дитячого лідерства, розроблена О. Уманським, до якої входять:

а) когнітивний критерій (знання сутності феномену лідерства, інформованість про соціальне середовище та взаємодію людей у ході спільної діяльності, знання правил ефективного спілкування в різних ситуаціях, знання про чинники, які допомагають розкрити лідерський потенціал або можуть гальмувати ці вияви, знання своїх власних можливостей);

б) критерій лідерської позиції (сприйняття лідера групою, адекватність уявлень лідера по групу і групи про лідера, вияви лідерського потенціалу в різних ситуаціях, виконання лідерських функцій, співвідношення власної точки зору з точкою зору групи);

в) емоційний критерій (уміння контролювати свої емоційні стани, уміння виявляти стриманість у різних ситуаціях, уміння підтримувати

дружні емоційні контакти з членами групи та найближчим оточенням, ступінь вияву конфліктності у спілкуванні, спрямованість на людину або на вирішення завдання);

г) діяльнісний критерій (уміння організувати спільну діяльність, ступінь власної участі при виконанні групового завдання, оптимальність засобів виконуваної діяльності, ефективність участі кожного члена групи, результативність діяльності);

д) рефлексивний критерій (уміння оцінювати свої можливості, уміння оцінювати свої дії, адекватність оцінок, уміння аналізувати оцінки інших, уміння адекватно оцінювати можливості інших людей, їх дії та вчинки, поведінку в різних ситуаціях) [12, с. 144].

У дисертаційному дослідженні Д. Алфімов назвав ознаки валідності виокремлення критеріїв, за якими можна оцінити ефективність впливу висунутих умов на процес виховання лідерських якостей учнів. Ці критерії повинні задовольняти такі вимоги: критерії оцінки повинні досить повно й об'єктивно відображати динаміку вихованості лідерських якостей; критеріїв, за якими може здійснюватися оцінка ефективності виховання лідерських якостей, може бути декілька або один; критерії можуть бути окремими, загальними й інтегральними, що залежить від рівня вивчення різних компонентів процесу; оцінку ефективності виховання лідерських якостей особистості доцільно проводити за заздалегідь визначеними критеріями, за якими можна буде оцінювати ефективність виконаної роботи, критерії повинні бути простими й зручними в роботі [1, с. 191]. На основі вище викладеного нами виокремлено когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний критерії та обґрунтовано їх показники.

Дослідження когнітивного критерію дозволило нам визначити, на якому рівні у дітей сформовані уявлення про поняття «лідер» та «лідерство»; чи мають вони здатність розрізняти вияви лідерства та вияви інших якостей особистості; чи існує відповідність уявлень дітей про поняття «лідер» та «лідерство» типовим виявам ними лідерської поведінки в умовах рухливої ігрової діяльності. Були обґрунтовані показники мотиваційно-ціннісного критерію, який включає у себе стійкий інтерес до нових явищ та об'єктів у ігровому середовищі, що є, на нашу думку, однією з основ пізнання. Система мотивів та цінностей формується під час особистісно значимої діяльності та в процесі підготовки до неї. Від мотивації залежить спрямованість діяльності та активність особистості, отже, виокремлення цього критерію зумовлене необхідністю формування ціннісних мотивів як домінантних у процесі пізнання дитиною-лідером навколишньої дійсності.

Вивчення рівнів вихованості лідерських якостей за показниками діяльнісного критерію уможливило дослідити здатність молодших школярів виявляти лідерські якості під час ігрової діяльності. З огляду на ті якості особистості у структурі психіки молодшого школяра, які були

виокремлені вище, досліджувалися загальна спрямованість дій у змодельованих ігрових ситуаціях, а також вияви активності, ініціативності, відповідальності, самостійності та емоційної стійкості під час рухливої ігрової діяльності. Враховуючи вікові особливості дітей зазначеного віку, до кожного з критеріїв було розроблено показники, які є його складовою частиною та мінімальною умовною одиницею. Показник – свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь; дані, які свідчать про кількість чого-небудь [9, с. 520]. Показник як компонент критерію є типовим виявом однієї із рис особистості. За ним можна визначити наявність цієї якості в особистості та рівень її вихованості. Різні показники, що характеризують той чи інший критерій, є не рівнозначними між собою. Однак, оскільки пряме порівняння цих показників є неможливим, нам доводилось розглядати їх як приблизно рівнозначні. Питання про визначення рівня вихованості лідерських якостей вирішувалося так: якщо виявлялися всі показники конкретного критерію, то рівень вихованості за ним оцінювався як високий; якщо виявлялися два із трьох показників, то рівень – задовільний; при виявленні одного показника або ж при відсутності жодного з них рівень вихованості за цим критерієм – низький. Необхідно також відзначити, що показники взаємодоповнюють один одного і пов'язані між собою. Їх розподіл є відносним і умовним. Однак виділені показники дають можливість встановлювати рівень вихованості лідерських якостей, бачити тенденції їх розвитку. Також на основі критеріїв та їх показників було визначено три рівні вихованості лідерських якостей у молодших школярів – високий, задовільний, низький. Достовірність оцінки критеріїв та показників, а також доцільність їх виокремлення були підтверджені у ході нашого дослідження.

Висновки і перспективи. Отже, наведені вище теоретичні положення були використані як вихідні при організації всіх етапів експериментальної частини дослідження процесу виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор. Особистісно-орієнтований підхід, заснований на принципах глибокої поваги до особистості дитини, її самоцінності, врахування її індивідуальних схильностей тощо, став методологічним підґрунтям при організації процесу виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор. Спираючись на результати теоретичного аналізу, можемо стверджувати, що проблема виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор є недостатньо вивченою і потребує більш глибокого дослідження. Перспективами подальших досліджень з цієї проблеми є практична робота з виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов Д. В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості у сучасній школі : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07 / Алфімов Дмитро Валентинович. – Луганськ, 2012. – 495 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: стратегія проектування / І. Д. Бех // Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. – 1999. – № 3. – С. 42–43.
3. Гордійчук О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Гордійчук Оксана Євгенівна. – Чернівці, 2008. – 280 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – [Чинний від 01-09-12]. – К. : Кабінет Міністрів України, 2011. – 22 с. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednya/serednya/derzhstandart/derj_standart_pochatk_new.doc
5. Ивлиева И. А. Методолого-теоретические основы оценочно-критериальной системы многоуровневой профессиональной подготовки : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Ивлиева Ирина Анатольевна. – СПб., 1998. – 471 с.
6. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами : методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2008. – 416 с.
7. Лукьянчиков Э. Е. Становление лидерских качеств личности в системе высшего военно-профессионального образования : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Лукьянчиков Эдуард Евгеньевич. – Орел, 2003. – 216 с.
8. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника / А. А. Люблинская. – М. : Просвещение, 1977. – 224 с.
9. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 3. – 927 с.
10. Скрыпников О. И. Психолого-педагогические условия формирования качеств лидера у курсантов военных институтов : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Скрыпников Олег Иванович. – Саратов, 1999. – 186 с.
11. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. : Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
12. Уманский А. Л. Педагогическое сопровождение детского лидерства : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Уманский Александр Львович. – Кострома, 2004. – 318 с.